

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.01

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1025>

Л. Г. Андросович
orcid.org/0000-0003-3315-4068
науковий співробітник

*Міжвідомчого науково-дослідного центру проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді безпеки та оборони України*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ

Постановка проблеми. Правопорушення у фінансовій системі є характерною рисою для всіх держав, що перебувають на етапі трансформації. На жаль, не є винятком, і Україна, яка активно працює над тим щоб увійти до європейської спільноти, яка відзначилась високим рівнем розвитку демократії, пріоритетом прав людини, верховенством права, а також високим рівнем життя людей і їх стандартами безпеки. Для цього важливим є також підвищення рівня ефективності загальносоціального запобігання злочинності у фінансовій системі, що може бути забезпечено розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави.

Кримінальні правопорушення які вчиняються у даній сфері на сьогодні становить для України загрозу національній безпеці. Оскільки правопорушення вирости у кількісному, і у якісному плані, підвищився рівень організованості їх здійснення, що є симбіозом організованої злочинності у фінансовій системі.

Нові соціальні, політичні, економічні умови ускладнюють завдання загальносоціального запобігання злочинності, необхідністю пошуку суспільного консенсусу, адаптації поколінь, які будували своє життя за принципами соціалізму, до суспільства з дещо іншими засадами [1, с. 67].

З огляду на це, розвиток економіки нашої країни, і навіть загострення соціально-економічної обстановки, зростання фінансової злочинності, її видозміни у якісному вигляді потребує дослідження теоретико-правових засад протидії організованій злочинності у фінансовій системі.

Стан дослідження. Різні теоретичні та правові аспекти протидії даному негативному соціальному явищу представлені у наукових здобутках таких правознавців, як А.М. Бойко, О.С. Власюк, А.Ф. Волобуєв, Б.М. Головкін, Н.О. Гуторова, Д.В. Долбнева, В.М. Дрьомін, О.Г. Кальман, О.Є. Користін, І.М. Крейдич, І.В. Маслій, Т. В. Мельничук, В. І. Мунтіян, М. М. Олашин, П.І. Орлов, Г.А. Пастернак-Таранушенко, В. М. Попович, М. В. Рощина, Є.Л. Стрельцов,

С. С. Чернявський, В. Т. Шлемко, К. В. Юртаєва та ін. Враховуючи суттєвий внесок названих науковців, питання протидії організованої злочинності у фінансовій системі та проведення відповідних наукових досліджень в даній сфері все ще лишається мало дослідженим.

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-правових засад протидії організованої злочинності у фінансовій системі.

Виклад основного матеріалу. Організована злочинність у фінансовій системі характеризується наявністю безлічі практичних проблем, пов'язаних із кваліфікацією фінансових шахрайств, відмінністю їх від інших видів кримінальних правопорушень, а також правових деліктів, недосконалістю законодавства у галузі регулювання діяльності проблемами діагностування детермінантів фінансового шахрайства та ін. Однією з причин слабкої боротьби з організованою злочинністю у фінансовій системі є недостатнє наукове опрацювання вищевказаних питань, змішання та перетин різних понять і термінів, відсутність наукових концепцій, що визначають феномен організованої злочинності, що здійснюється в фінансовій системі. Потрібні нові наукові розробки. Оскільки практична значущість протидії даного негативного явища зумовлена тим, що передбачається глибокий аналіз процесу застосування законодавчої бази, обговорення концептуальних засад сучасної теорії та практики діяльності правоохоронних органів в питанні протидії організованої злочинності у фінансовій системі.

Вказані вище обставини роблять особливо актуальним саме комплексний підхід дослідження теоретико-правових засад протидії організованої злочинності у фінансовій системі з урахуванням не лише власне кримінологічної профілактики, а й заходів правового характеру, які мають застосовуватись у взаємозв'язку. Викладене об'єктивно зумовлює висновок у тому, що розробка теоретичних проблем боротьби з організованою злочинністю у фінансовій системі, має розглядатися як один із найбільш акту-

альних напрямів кримінологічних та кримінально-правових досліджень.

Аналіз запропонованих у кримінологічній літературі поглядів з питань вивчення аналізованого явища дозволяє зробити висновок у тому, що назріла нагальна необхідність переходити від фрагментарних теоретичних та прикладних досліджень економічних кримінальних правопорушень до комплексного та ґрунтового вивчення всіх питань цього конкретного виду злочину, а саме організовану злочинність у фінансовій системі.

Варто відзначити, що організовані групи і злочинні організації у фінансовій системі продовжують контролювати левову частку тіньового капіталу, протиправну діяльність, пов'язану із розкраданням бюджетних коштів, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, організацією наркобізнесу, нелегальною міграцією тощо [2, с. 112].

У кримінологічній, кримінально-правовій та економічній літературі термін «організована фінансова злочинність» майже не зустрічається. Даний термін позначає соціальне явище; сукупність осіб (злочинну групу), систему зв'язків та відносин, форму діяльності.

Категорія «організована злочинність у фінансовій системі», ще не сформувалася в кримінологічній та кримінально-правовій літературі, у зв'язку з чим несе за собою відбиток вузько дисциплінарного підходу. Термін «правопорушення» вже виключає (або, принаймні, ускладнює) аналіз цього явища, як соціально нейтрального, виводячи його за рамки соціальної структури. Епітет «організована» лише вводить якісну відмінність від загально-кримінальної, злочинності до ситуаційної (конкретної). З урахуванням викладеного, навіть умовне використання цього усталеного терміна в рамках правового дослідження не можна визнати коректним.

В.П. Корж, зазначає, що «специфіка організованої злочинної діяльності, організованих груп (злочинних організацій, спільнот) в тому, що, здійснюючи злочинні посягання у державному і недержавному секторі економіки, вони для досягнення закономірної злочинної мети – отримання злочинних доходів – роблять зазвичай два і більше злочинних діяння. Наприклад, організована злочинна група з метою здійснення фінансового шахрайства створює ряд фіктивних фірм, через які згодом «проходить» легалізація злочинних доходів. У зазначеній ситуації розслідуванню підлягають: фінансове шахрайство, фіктивне підприємництво та легалізація злочинних доходів організованими групами, тобто два самостійних кримінальних правопорушення. Вони взаємопов'язані і підпорядковані закономірній меті організованої групи – отриманню і легалізації кримінальних доходів» [3, с. 186].

Необхідно зазначити, що також існує думка про некоректне вживання поняття «організована економічна злочинність» в науковому обігу по ряду причин. По-перше, будь-яка діяльність є організованою. Такий критерій не дозволяє розмежувати організовані злочинні угруповання ні з іншими суб'єктами злочинної діяльності, ні з публічними і приватними інституціями, партіями, корпораціями. По-друге, поняття «організована економічна злочинність» не виділяє приватний об'єкт, який характеризується «рескриптами» – набором виділяючих його істотних ознак. По-третє, дане поняття наділене рядом певних конотативних значень. Воно являє собою набір соціально негативних характеристик з атрибутом «най» (найнебезпечніша, найбільш деструктивна, тощо) [4, с. 88].

Разом з цим, поняття (організована економічна злочинність) є найбільш типовим до сутності розуміння організованої злочинності у фінансовій системі. Оскільки фінансова функція організованих злочинних угруповань полягає у задоволенні потреби в нелегальних товарах і послугах. Важливу роль відіграють професіоналізм, розподіл ролей, планування, культивування кримінальних цінностей, заходи по нейтралізації кримінального переслідування. В даному випадку важливим є дослідження ознак складу правопорушення, відмінні особливості, які характеризують кожний з елементів кримінального правопорушення.

За період незалежності України, в науці кримінального права активно розробляється ціннісна теорія об'єкта злочину. Найбільш типовою є думка Є.В. Фесенко, який обґрунтовує об'єкт злочину, як охоронювані кримінальним законом цінності, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно заподіює шкоду або ж може її заподіяти [5, с. 52].

Об'єктом кримінальних правопорушень вчинених організованими злочинними групами у фінансовій системі виступає правопорядок, як певна система суспільних відносин, запроваджених відповідно до рамки порядку, передбаченого нормами регулятивного (фінансового) права. Змістом правопорядку є правомірна поведінка, діяльність суб'єктів господарських відносин.

Розглядаючи видовий об'єкт цієї категорії кримінальних правопорушень, слід сказати, що існує кілька точок зору, але всі вони в кінцевому підсумку зводяться приблизно до одного: видовий об'єкт – встановлений державою порядок здійснення підприємницької та іншої економічної діяльності.

Зокрема, об'єкт кримінального правопорушення у фінансовій системі вчиненого в складі організованої злочинної групи, можна поділити за певними підвидами:

1. Кримінальні правопорушення, що порушують загальні принципи встановленого порядку

провадження підприємницької та іншої фінансової діяльності:

- незаконна банківська діяльність;
- фіктивне підприємництво;
- легалізація (відмивання) коштів чи іншого майна, придбаних незаконним шляхом.

2. Кримінальні правопорушення проти інтересів кредиторів:

- незаконне отримання кредиту;
- умисне ухиляння від погашення кредиторської заборгованості;
- неправомірні дії під час банкрутства.

3. Кримінальні правопорушення, пов'язані з проявом монополізму та недобросовісної конкуренції:

- незаконне отримання та розголошення відомостей, що становлять комерційну чи банківську таємницю.

4. Кримінальні правопорушення, що порушують встановлений порядок обігу грошей та цінних паперів:

- зловживання під час випуску цінних паперів (емісії);
- виготовлення чи збут підроблених грошей чи цінних паперів;
- виготовлення чи збут підроблених кредитних чи розрахункових карток та інших платіжних документів.

5. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку сплати податків та страхових внесків до державних фондів:

- умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку.

6. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку зовнішньоекономічної діяльності (митні злочини):

- контрабанда;
- ухилення від сплати митних платежів, які стягуються з організації або фізичної особи.

Для організованої злочинності характерна спільність об'єкту зазіхання, яким є фінансова сфера суспільства. Проте об'єкт визначається не за формальною ознакою, а залежно від того, яким саме суспільним відносинам завдано реальної шкоди конкретним кримінальним правопорушенням.

Слід зазначити, що у цієї групи кримінальних правопорушень фінансова система може виступати як додатковий або факультативний об'єкт.

Головною ознакою організованої злочинності у фінансовій системі є їхня кримінологічна неоднорідність, тобто детермінованість, що розглядаються однаковими соціально-економічними та організаційними факторами. Саме за цією ознакою, їх не можна відносити до фінансових, такі кримінальні правопорушення, як диверсія, шкідництво, які хоч і посягають на фінансову систему

держави, проте детерміновані зовсім іншими, ніж, скажімо, приписки чи випуск недоброякісної продукції, обставин.

Об'єкт організованої злочинності у фінансовій системі включає суспільні відносини, що гарантують використання власності у підприємницькій, господарській та іншій економічній діяльності з метою відтворення та перерозподілу цієї власності на користь суспільства загалом. Об'єктивна сторона аналізованих кримінальних правопорушень – є суспільно небезпечні дії (дія чи бездіяльність), які перебувають у порушенні встановленого порядку здійснення фінансової діяльності. Цей порядок регламентується законами України.

Як правило, для встановлення достатніх даних, що вказують на ознаки фінансового правопорушення з ознаками організованої злочинності, є проведення перевірки фінансово-економічної діяльності, що не виключає і отримання пояснень про спосіб та механізм вчинення кримінальних правопорушень [6, с. 154]. Диспозиції низки норм (наприклад, ст. 175, 176 та інших статей КК України), що визначають відповідальність за злочини у сфері економічної діяльності, є бланкетними.

Тому для з'ясування ознак складу кримінального правопорушення необхідно звертатися до інших нормативних актів. При застосуванні таких норм важливо встановити наявність порушення розпорядження кримінального закону та іншого нормативного акта.

Суб'єктивна сторона організованої злочинності у фінансовій системі виражається в формі наміру. Необережні посягання на встановлений порядок здійснення підприємницької та іншої фінансової діяльності організованими групами на практиці практично нереальні. Зокрема, в практиці майже не має таких випадків.

Оскільки визначення суб'єктивної сторони складу злочину на законодавчому рівні не визначено, то у науці кримінального права питання про визначення змісту поняття суб'єктивної сторони складу злочину вже протягом багатьох років залишається дискусійним, і чи не найбільшою проблемою в цьому аспекті є встановлення співвідношення понять суб'єктивної сторони складу злочину та вини.

Суб'єктом злочину можуть бути посадові та інші (фізичні) особи, які досягли на момент вчинення кримінального правопорушення 16 років.

Що стосується протидії організованої злочинності у фінансовій системі, то необхідно здійснити цілий комплекс заходів організаційного, правового, економічного, політичного, кадрового характеру. Але варто наголосити, що серед усіх цих заходів не меншого значення має і фінансовий державний і громадський контроль.

На думку Л. Р. Руснак, держава і суспільство мають поставити власні завдання перед систе-

мою національної економічної безпеки в частині протидії кримінальним явищам і процесам. Фінансова система повинна стосуватися переважно попередження та витіснення їх найбільш соціально небезпечних та економічно дисфункціональних форм, тобто протидії криміналізації економіки в її організованих і транскордонних проявах, мінімізації та елімінування умов криміналізації системи макроекономічного управління, особливо в частині її корупціалізації, що відбувається під контролем організованої злочинності. Усунення та мінімізація ключових загроз фінансовій безпеці України повинні стати найважливішими пріоритетами в діяльності інститутів економічного і політичного управління на поточну і середньострокову перспективу [7, с. 110]. Зазначені підходи до визначення методологічних підстав стратегії національної економічної безпеки та формування концептуальних основ механізму протидії макроструктурним процесам криміналізації економіки у фінансовій сфері дають змогу вирішити низку питань, зокрема розробити перелік основних завдань, які можуть і повинні бути реалізовані механізмом національної системи економічної безпеки у сфері забезпечення кримінологічної безпеки економіки і бізнесу, протидії організованої злочинності у фінансовій системі.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» фундаментальними національними інтересами України є сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір, набуття членства в ООН (Організація Об'єднаних Націй) [8].

У проєкті Стратегії сталого розвитку України до 2030 року [9] вказується, що її метою є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Україна має стати державою із сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього насамперед необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно не виснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему. При цьому однією з базових умов стабільного економічного розвитку держави є забезпечення ефективного рівня протидії злочинності, зокрема організованої злочинності у фінансовій системі.

Необхідно зазначити, що належне забезпечення протидії організованої злочинності у фінансовій системі в сучасних умовах багато в чому залежить від своєчасного, повного та якісного розроблення програмного забезпечення в цій сфері, яке буде базуватись на теоретико-правових

засадах протидії даного негативного соціального явища.

Висновки. Можемо констатувати, що організована злочинність у фінансовій системі – це суспільно небезпечні діяння злочинних груп, організацій, що посягають на фінансово-економічні відносини, врегульовані нормами фінансового (у тому числі податкового, валютного) права, з формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових коштів (фінансових ресурсів держави), органів місцевого самоврядування, інших господарюючих суб'єктів, з метою отримання надприбутків.

Злочинна діяльність у фінансовій системі в більшості здійснюється злочинними організаціями (організованими групами, бандами, злочинними спільнотами та іншими подібними незаконними формуваннями), що мають ієрархічну структуру, матеріальну та фінансову базу та зв'язки з державними структурами.

Тому концептуальні основи протидії організованої злочинності у фінансовій системі передбачають дослідження теоретичних засад, щодо структури і тенденцій організованої злочинності та небезпеки наслідків окремих її видів.

Отримання конкретних науково-обґрунтованих критеріїв протидії у вигляді ознак, що кваліфікують дані кримінальні правопорушення, безпосередньо допоможуть наповнити відповідні нормативні положення необхідним та бажаним змістом. Зазначені критерії одночасно виступають вимогами до змісту нормативних приписів, які регламентують ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення.

Разом з тим, важливою передумовою забезпечення ефективної протидії організованої злочинності у фінансовій системі є створення ефективної (дієвої) нормативно-правової бази, визначення чіткої системи уповноважених суб'єктів здійснення такої протидії, мети і завдань їхньої діяльності, наділення необхідними повноваженнями і компетенцією, створення матеріально-технічних умов, ефективного кадрового забезпечення тощо.

Законодавство, яке направлене на протидію організованої злочинності у фінансовій системі й практика протидії з нею мають враховувати її специфіку, що пов'язана із широкомасштабною груповою злочинною діяльністю і використанням значних матеріальних засобів, добутих злочинним шляхом.

Для розробки ефективної стратегії, а також конкретного законодавства щодо протидії з організованою злочинністю необхідно не тільки володіти інформацією щодо реальної ситуації, її основних та майбутніх тенденцій розвитку, а й чітко розуміти чинники стримання та поширення організованої злочинності. З огляду на це, особливу увагу необхідно приділяти комплексному дослідженню теоретико-правових засад

протидії даному кримінальному явищу, результати якого стануть в основі розробки стратегій та нормативних актів щодо протидії з організованою злочинністю у фінансовій системі. Важливим внеском такої роботи стане аналіз ризиків (загроз) організованої злочинності у фінансовій системі для національної безпеки нашої країни, особливо для суверенітету та демократичної системи політичних інститутів.

Література

1. Хороновський О.І. Теоретико-правові основи формування поняття «економічна безпека держави у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності». *Знання європейського права*, (4), 2021. С. 66-69.
2. Падалка А.М. Теоретико-методологічні засади розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування: монографія. Університет Державної фіскальної служби України. 2020, 368 с.
3. Корж В.П. Экономические преступления в условиях рыночных отношений: сущность и понятие. *Криминалистика и судебная экспертиза*, 2015. Вып. 60. С. 184-192
4. Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників: підручник / під ред. А.І. Комарової та ін. Т.18. К., 2009. 664 с.
5. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Монографія. Київ: Атіка, 2004. 280 с.
6. Безгинський Б. Об'єкт складу кримінального правопорушення незаконного збагачення. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2021. С. 152-158.
7. Руснак Л. Р. Концептуальні засади розроблення цільової програми протидії фінансовому шахрайству. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 106-111.
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
9. Проект стратегії сталого розвитку України до 2030 року / за ред. Руденко Л. Г. URL: <https://sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/Strategiya-stalogo-rozvytku-Ukrayiny-do-2030-roku>

Анотація

Андросович Л. Г. Теоретико-правові засади протидії організованої злочинності у фінансовій системі. – Стаття.

У статті сформовано поняття організованої злочинності у фінансовій системі, як суспільно небезпечні діяння злочинних груп, організацій, що посягають на фінансово-економічні відносини, врегульовані нормами фінансового (у тому числі податкового, валютного) права, з формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових коштів (фінансових ресурсів держави), органів місцевого самоврядування, інших господарюючих суб'єктів, з метою отримання надприбутків.

Розглянуто обставини, які роблять особливо актуальним саме комплексний підхід дослідження теоретико-правових засад протидії організованої злочинності у фінансовій системі. Зазначено, що розробка теоре-

тичних проблем боротьби з організованою злочинністю у фінансовій системі, має розглядатися як один із найбільш актуальних напрямів кримінологічних та кримінально-правових досліджень. Оскільки організовані групи і злочинні організації у фінансовій системі продовжують контролювати ліву частку тіньового капіталу, протиправну діяльність, пов'язану із розкраданням бюджетних коштів, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, організацією наркобізнесу, нелегальною міграцією тощо. Досліджено ознаки складу організованої злочинності у фінансовій системі, відмінні особливості, які характеризують кожний з елементів кримінального правопорушення. Зазначено підходи до визначення методологічних підстав стратегії національної економічної безпеки та формування концептуальних основ механізму протидії організованої злочинності у фінансовій системі. Встановлено, що належне забезпечення протидії організованої злочинності у фінансовій системі в сучасних умовах багато в чому залежить від своєчасного, повного та якісного розроблення програмного забезпечення в цій сфері, яке буде базуватись на теоретико-правових засадах протидії даного негативного соціального явища.

Ключові слова: організована злочинність, фінансова система, теоретико-методологічні засади, протидія, національна безпека, стратегія.

Summary

Androsovich L. G. Theoretical and legal principles of combating organized crime in the financial system. – Article.

The article forms the concept of organized crime in financial systems, as socially dangerous acts of criminal groups, organizations that encroach on financial and economic relations, governed by the rules of financial (including tax, currency) law, the formation, distribution, redistribution and use of funds. (financial resources of the state), local governments, other economic entities, in order to obtain excess profits.

Circumstances that make a comprehensive approach to the study of theoretical and legal principles of combating organized crime in the financial system are especially relevant. It is noted that the development of theoretical problems in the fight against organized crime in the financial system should be considered as one of the most relevant areas of criminological and criminal law research.

As organized groups and criminal organizations in the financial system continue to control the lion's share of shadow capital, illegal activities related to embezzlement of budget funds, legalization (laundering) of proceeds from crime, drug trafficking, illegal migration, etc. The signs of the composition of organized crime in the financial system, the distinctive features that characterize each of the elements of a criminal offense are studied. Approaches to determination of methodological bases of strategy of national economic security and formation of conceptual bases of the mechanism of counteraction to organized crime in financial system are specified.

It is established that the proper provision of combating organized crime in the financial system in modern conditions largely depends on timely, complete and high-quality software development in this area, which will be based on theoretical and legal principles of combating this negative social phenomenon.

Key words: organized crime, financial system, theoretical and methodological principles, counteraction, national security, strategy.